

Др Миливоје Урошевић

Матија Бан у доба уставобранитеља

ДОЛАЗАК У СРБИЈУ

Матија Бан је дошао у Србију из Цариграда крајем августа 1844. године. Он о томе јавља писмом своме брату Бури у Дубровник 5. септембра исте године.¹ У писму изражава одушевљење што се налази у Београду. Узбудљиво пише о лепотама града, о пејзажима на обалама Дунава као и о условима живота у Београду. Окупљен је величином и импозантношћу смедеревске тврђаве. Србија је за њега једина земља »у којој један славенски патриота може ефикасно да ради на будућности наших народа тако грубо потлачених турским тиранством«.

Рођен у Петровом Селу код Дубровника 16. децембра 1818. године Бан је напустио свој град 1839. године и отпловио за Цариград да нађе лека својој »несрећној« младићкој љубави.² У Цариграду је живео до поласка у Србију. Кад је напустио Дубровник, Бан није имао више од 21 годину. Но он је већ добро знао италијански и латински, затим филозофију, педагогију, историју и књижевност. Бан је 1834. године ступио у ред фрањеваца, али га је напустио већ 1835. године.³

У Цариграду Бан постаје професор италијанског језика у једном грчком заводу на оближњем острву Халки. То му је помогло да научи грчки. Поред грчког Бан је упорно учио и француски слушајући предавања из војних вештина која су држали француски професори.⁴ После годину дана Бан прелази у Цариград и у француској школи Светог Бенедикта предаје географију и историју, а у другој, такође познатој француској школи на Босфору, предаје италијански. Бан је на тај начин сасвим савладао француски језик што се види из његове приватне и службене кореспонденције у Србији.

Крајем 1840. године Бан се оженио Гркињом Маргаретом пошто је чуо да му се у Дубровнику удала вољена девојка. Напустио је Цариград па је од жениног мираза купио једно имање у околини Брусе на коме је гајио svilене бубе. Поред тога изучавао је Шекспира, путовао по Малој Азији и учио турски. Но после извесног времена продаје своје пољско добро, враћа се у Цариград, одбија понуђене му професуре »па се после мало месеца спути у Србију«.⁵

Бан је стигао у Србију кад се уставобранитељски режим био већ консолидовао. Ово је био режим српске трговачке буржоазије која је настојала да разбијањем Милошеве преживеле деспотске владавине убрза капиталистички развој у Србији. Придобивајући у првом реду сељаштво и извесне бирократске снаге, већ израсле у државном апарату, као основац будућем режиму уставобранитељи су буну 1842. године отворили перспективе ширем развоју капитализма у Србији обезбеђивањем у првом реду приватне својине и слободе тр-

говине.⁶ Целокупна јавна делатност Матије Бана у доба уставобранитељског режима била је усмерена управо у овом правцу.

Четрдесетих година деветнаестог века Србија се налазила у деликатном положају. Турска је већ била држава на заранцима животога европске велесиле. Русија и Аустрија, две снажне европске државе, намеравале су да међусобно поделе територију поробљених народа у турској царевини. Србија, угрожена и са једне и са друге стране, није имала снаге да се супротстави руском и аустријском надирању на Балкан. Иако су се и Русија и Аустрија декларисале као ослободници хришћана у Турској и заштитници Србије, уставобранитељима је било јасно да је Србија угрожена и од једне и од друге. Стога су настојали да потраже ослонац у спољној политици код Француске и Енглеске, европских сила које су у то време подржавале Турску бојећи се престижа Русије и Аустрије на југоистоку Европе. Таква констелација интереса великих сила објективно је нагнала уставобранитеље да се оријентисавају и у спољној и унутрашњој политици на Турску, свога протектора и на западне европске силе, јер су сматрали да им је то најсигурнији начин извлачења испод руског утицаја и тобожње руске заштите.⁷

Још у доба владе кнеза Михаила вођа уставобранитеља Тома Вучић Перишић и Аврам Петронијевић са тридесетак својих приврженика морали су напустити Србију као коловође буне против кнеза. Вучић и Петронијевић су у октобру 1840. године отишли у Цариград на позив Турске. Порта је огласила вође уставобранитеља невиним па је инсистирала на њиховом повратку у Србију. После дугих преговора кнез Михаило је пристао на повратак уставобранитеља те су Вучић и Петронијевић били у Србији у марту 1842. године.⁸

Но док су били у Цариграду будући властодршци су развили живу политичку активност. Пре свега, оптужили су код Порте Русију да подстиче на устанак против Турске Србе из Србије, Херцеговине и Црне горе и Бугаре са намером да оснује једну словенску државу под искључивим руским утицајем. И карловачки митрополит Стеван Стратимировић имао је план о стварању великог «славјано-сербског царства» чији би владар био један од руских кнежева.⁹

У Цариграду су Вучић и Петронијевић дошли у контакт са Чајковским, шефом обавештајне службе пољске емиграције. После угушеног пољског устанка 1831. године кнез Адам Чарториски, вођа пољске емиграције настанио се у Паризу и организовао разгранату тајну дипломатију. Чарториски је сматрао да ће Русија и Аустрија, већ поделивши Пољску, извршити поделу и Балкана. Основа политике Чарториског састојала се у стварању независне пољске државе помоћу извлачења православних народа испод руског утицаја и повезивањем њихове спољне политике са антируском политиком Француске и Енглеске. На тај би начин дошло до заокружења Русије и сузбио би се њен експанзионизам према словенским народима. Стога је требало стварати једну снажну државу на Балкану која би била у стању да се супротстави како руској тако и аустријској експанзији. Отуда је Чарториски, као и француска и енглеска влада, био заинтересован за спољну политику Србије сматрајући је центром такве снажне државе. Тако су се поклонили експанзионистички циљеви младе српске буржоазије и спољне политике пољске емиграције као и француске и енглеске владе. Овакву политику толерисала је и Турска, јер јој је то била залога против руско-аустријске опасности. Према замисли Чарториског сви Јужни Словени треба да се окупе око Србије и укључе у једну државу. Особито је то вредело за Бугарску која је била главни ослонац руског надирања на Балкан. Отуда ће спољна политика уставобранитељске Србије да укључи и такву пропаганду, особито преко учитеља и свештеника.

Придајући изузетан значај југоистоку Европе Чарториски оснива у Цариграду обавештајни центар у лето 1841. године. Шеф тога центра је Михаљ Чајковски (1804—1885), познати приповедач и романописац тога доба и свакако најспособнији сарадник Чарториског. Дела Чајковског била су позната у преводима и код нас.¹⁰ Чајковски је затекао у Цариграду Вучића и Петронијевића и успоставио с њима чврсте контакте. Он и указује вођама уставобранитеља на опасност од руског и аустријског утицаја на Србију. Кнез Михаило је потпуно одан Русији и Аустрији те у борби против њега треба да рачунају на Турску и западноевроске силе. Колико је Чарториски рачунао на Србију у својим плановима види се и по томе што је, упућујући Чајковског у Цариград, скоро у исто време послао у Србију као агента доктора Адама Лишчинског који се представио као енглески доктор Ланч.¹¹

Чајковски је намеравао да створи у Србији снажан обавештајни пункт па је после кратке мисије доктора Ланча послао одмах у Србију новог обавештајца Лудвига Звјерковског који је живео под именом доктора Леноара. Вучић, Петронијевић, Илија Гарашанин и остали уставобранитељи враћају се у Србију марта 1842. године и воде са собом и Звјерковског. Чајковски обећава да ће им преко кнеза Чарториског обезбедити наклоност француске и енглеске владе.

Звјерковски (доктор Леноар) се чак и настанио у Петронијевићевој кући, одржавао присне везе са Гарашанином, Вучићем, браћом Симићима, књазом Александром и развио живу пропаганду против Русије. Преко писама ставио је уставобранитеље у везу са кнезом Чарториским у Паризу, Замајским у Лондону и Чајковским у Цариграду, особито после преврата у августу 1842. године који није извршен без знања Чарториског.¹²

Русија није хтела да призна избор књаза Александра и градила је да се поништи и да се поново изврши. Чарториски и Чајковски врше велики утицај на уставобранитеље да истрају и развију живу дипломатску активност да се призна избор књаза Александра. Но када је Porta морала попустити пред руским захтевима, Чајковски лично креће у Београд крајем маја 1843. године и учествује у припреми за поновни избор књаза Александра.

Све ово указује на то колико су Чајковски и Чарториски, а преко њих француска и енглеска влада, рачунали на Србију односно на уставобранитеље. Чајковски је у новембру 1843. године извршио и промену агента у Београду. Место Звјерковског (доктор Леноар), који је припадао левом крилу полске емиграције, дошао је Фрањо Зах који је, као припадник умереније струје, имао да саветује уставобранитељима да смире духове у народу, да се одржи ред у земљи и да се учврсти режим.¹³ Зах је у Београду у почетку био запослен као тумач у француском конзулату.¹⁴

Већ крајем јула исте године, по поновном избору Александра Караборђевића за књаза Србије, Вучић и Петронијевић су опет морали у емиграцију по захтеву руске владе. Но они су већ створили чврсте везе са Чајковским који им је осигурао благонаклоност француске и енглеске владе. Чајковски и Чарториски су упорно радили да се вође уставобранитеља врате у Србију. Њиховим повратком почетком септембра 1844. године дошло је до појачаног утицаја полске емиграције у Србији.

Зах је био веома активан у Србији и приводио је у дело оно о чему се раније договарало. Кад је Зах дошао у Србију, Вучић и Петронијевић су били у изгнанству. Стога је Зах био у најчвршћем контакту са Илијом Гарашанином на кога га је свакако упутио Чајковски. Гарашанин је најсвесрдније прихватио основне концепције полске емиграције и он ће их ускоро развити у читав систем спољне политике Србије. Чарториски је још почетком 1843. године написао програм у

ПОВРАТА
ОПРОВА

коме су и мисли шта би све требало учинити на зближавању и уједињењу Јужних Словена. У програму износи да Србија треба да избегава утицај Русије, да оснажи своју државу коришћењем турске врховне власти, да тражи наследност Карађорђевића, да се чува Аустрије и да се у спољној политици постепено, са слабењем Турске, оријентисава на Француску и Енглеску. У унутрашњој политици Чарториски препоручује Србији осигурање режима уставобранитеља, завођење реда, рад на развоју трговине и индустрије, ширу делатност на књижевности и науци и подизање војске да би била спремна да изврши национално ослобођење кад Турска сасвим ослаби. Чарториски је овај програм послао и свом агенту Леноару у Београд који је упознао уставобранитеље са његовом садржином. На основу програма Чарториског Зах је саставио свој »План« на чијој је бази засновано познато Гарашаниново »Начертаније« 1844. године.¹⁵

Матија Бан је боравио у Цариграду односно у Турској до пред крај августа 1844. године. Његов долазак у Србију готово се покљонио са повратком Вучића и Петронијевића. Бан је почетком августа исте године написао из Цариграда писмо своме брату у Дубровник у коме, поред осталог, каже: »Србија, нова и слободна кнежевина, у којој се говори исти језик као у Дубровнику, одређена је да буде средиште Јужних Славена. Ту се може боље, но на икојем другом месту радити за успјех ове велике идеје, и ја ћу јој посветити свој живот. Научио сам ћирилска слова, а проучио сам и језик, земљопис, и историју српскога народа посебно, а такође и Бугара, Хрвата и Грка. Песме сад састављам на српском језику, а неке са талијанског преводим на српски.«¹⁶

Из Бановог писма се јасно види да је он потпуно у идејама пољске емиграције о Србији и Јужним Словенима. То у исто време значи да је био у чврстом и дужем контакту са Чајковским у Цариграду као и са вођама уставобранитеља Вучићем и Петронијевићем. Бан је дошао из Цариграда у Србију са препоруком за Гарашанина коју није могао дати нико други до Чајковски.

Поставља се питање зашто су Чајковски и Чарториски ангажовали баш Бана као свога човека у Србији. Пре свега Бан је у то доба, иако још млад човек, био веома образован и зналац страних језика. То му је свакако пружало знатне перспективе за опстанак у Србији. Затим Бан је био Дубровчанин и католик по вероисповести. Рад на окупљању Јужних Словена у једну заједницу наилазио је у то доба на једну од великих сметњи. Они су били верски разједињени па је настао проблем да ли ће католици пристати да се сврставају у заједницу чији је центар окупљања православна Србија. Свакако да су пољска емиграција у Цариграду као и уставобранитељи у Србији, у првом реду Гарашанин, сматрали да је Матија Бан веома погодна личност да премости те супротности. Бан је већ био готово формиран публицист, дипломат, политичар, организатор, агитатор и књижевник. То му је свакако једним делом омогућило онако брз успон у друштвеном, књижевном и политичком животу у Србији.

ВЕЗЕ СА ИСТАКНУТИМ ЛИЧНОСТИМА

Ускоро по Бановом доласку у Србију, крајем 1844. године, излази Гарашаниново »Начертаније« у чијем ће духу Бан да усмери сву своју делатност за време уставобранитељске владавине.

Бан је врло брзо ушао у највише друштвене кругове Србије тога доба. Обезбедио је наклоност најважнијих политичких личности, укључујући и књаза Александра, и најобразованијих људи половине деветнаестог века. Пре свега, Бан је у добрим односима са Томом Вучићем Перишићем, »народним

малим богом», затим са Аврамом Петронијевићем који је држао најчвршће везе са пољским обавештајним центром у Цариграду. Успоставио је блиске односе са Илијом Гарашанином, Мишом Анастасијевићем, Стеваном Книћанином, Милошем Поповићем, уредником »Србских новина«, Симом Милутиновићем Сарајлијом, уставобранитељским песником који је и сам морао да напушта Србију са осталим уставобранитељима, јер је писао неповољно о владавини кнеза Михаила у загребачким новинама.¹⁷ Посебно присни односи развили су се између Бана и Јована Хаџића још од почетка 1845. године.¹⁸ Дошавши у конфликт са књазом Милошем Хаџић је напустио Србију па се вратио 6. октобра 1842. године на позив уставобранитеља и развио плодну законодавну и књижевну делатност.¹⁹

На препоруку Јована Хаџића и Илије Гарашанина Бан је постао васпитач кћери кнеза Александра, Полексије и Клеопатре. О томе Бан пише у Дубровнику 30. јуна 1845. године.²⁰ Бан се радује овом послу, јер ће бити независан у раду и моћи ће самостално да направи план и програм. Из Бановог писма виде се његови далекосежнији планови на пољу културе и просвете у Србији што потврђује и његова публикација »Воспитатељ женски«, ускоро покренута. Васпитачки посао Бан је почео 1. јула 1845. године и требало је да заврши 1850. године.

Бан је убрзо освојио симпатије и кнеза и књићице. У августу 1846. године пише писмо Александру Бановићу у Ваљево да му се родио син коме је кумовала на крштењу у име књићице Персиде књажева ћерка.²¹ Почетком августа 1847. године Бан пише Јовану Хаџићу у Нови Сад о успеху књажевих ћерки показаном на испиту.²²

Као књажев ађутант Миливоје Петровић Блазнавац такође је постао пријатељ Матије Бана и омогућио му приступ Стевану Книћанину. Убрзо по доласку у Београд Бан је успоставио чврсте везе са страним конзулима — француским, енглеским и аустријским као и са представницима турских власти, у првом реду са Осман пашом.²³

Разуме се, Бан је био у посебно присним односима са Фрањом Захом, емисаром Чарториског у Београду. Бан се са Захом зближио још у Цариграду са којим је свакако расправљао о »славенском« царству и »југославенској« држави која би обухватала све од Дарданела до Јадранског мора.²⁴

ДРУШТВЕНА И ПОЛИТИЧКА ДЕЛАТНОСТ

По доласку у Београд Бана су још од 1845. године употребљавали за разне политичке послове и дипломатску службу. У том погледу је нарочито био користан Илији Гарашанину. Бан је учествовао у најделикатнијим политичким односима са земљама заинтересованим за решење »источног питања« и за судбину Јужних Словена под Турском и Аустријом. Њему је поверавано састављање најповерљивијих писама, прогласа, улутстава о најосетљивијим политичким и дипломатским питањима. Давао је улутства Гарашаниновим емисарима који су одлазили у неослобођене крајеве под Турском и Аустријом. Из Гарашанинових писама Аџики Ненадовићу 1848. године види се колико је Гарашанин, а и остали, био задовољан Бановим радом и колико му је поверење поклањао: »Овде вам повраћам једно сочиненије Г. Бана у форми прошения за Бошњаке. Да не би и њему особито писати морао поред посла кога вечерас имам, ви ћете га зовнути, па се с њим о следећим малим мојим примјечанијама разговорити, који ако наћете да су добри, а ви ћете и уметнути, иначе и без тога сочиненије је ово тако удешено да свима потребама данашњег обстојателства совршено одговара.«²⁵ У другом писму из исте године то је још снажније истакнуто: »Г. Матији Бану кажите да је његово сочиненије за француског конзула добро пот-

ПОРТФОЛ

рефљено; нека продужи и даље поступи, а пошто буде готово и преда му га, нека се постара и за мене један егземплар.»²⁶

Одмах по Бановом доласку у Београд основано је тајно демократско-панславистичко друштво у које су се окупили људи из Босне, Хрватске, Србије, Војводине и Приморја. О томе пише сам Бан у писму Александру Бановићу у Ваљево 16. децембра 1844. године.²⁷

Циљеви демократско-панславистичког клуба поклапали су се са Гарашаниновим «Начертанијем». Гарашанинов план да се «дознаду тајне жеље народа», да се евидентирају најугицајнији људи, да се обавести о војном стању и потенцијалу као и шта се мисли о Србији у појединим крајевима на Балкану омогућио је Банову политичку и друштвену делатност. Тако је и дошло до Бановог брзог продора у највише друштвене кругове. Но на Клуб је снажно деловала и пољска емиграција која је прижељкивала национално-ослободилачку делатност и код Словена под Аустријом. Пољска емиграција је зазирала од Срба са територије Угарске који су своје национално-ослободилачке тежње ограничавали на националну аутономију у оквиру хабзбуршке монархије. Стога је пољска емиграција настојала да укљони «пречанске» Србе са одговорних места у Србији. Тако је избио познати сукоб између Јована Стерије Поповића и припадника демократско-панславистичког клуба. То се види из Бановог писма Стевану Книћанину од 2. децембра 1845. године.²⁸ Бан пише да се друштво умножило а поједини његови чланови заузели су важне друштвене позиције. Док Бан васпитава књажеве Ђерке, Павле Чавловић врши исту дужност код књажевог таста. Професори Јанко Шафарик, Милош Теодоровић и Јелисије Јосимовић распростиру схватања Клуба међу ученицима виших училишта а Драгутин Голуб у трговачкој школи. Блазнавац их подржава код Стевана Книћанина а Фрањо Зах има приступа код најистакнутијих државника и политичких личности. Милош Поповић као уредник «Србских новина» делује путем штампе. Поповић је био искусан новинар. Он је вредан сарадник хрватских и пољских листова. Био је под великим утицајем свога старца Петра Јовановића, главног заступника илиризма међу Србима. Почетком четрдесетих година Поповић је већ са изграђеним политичким и књижевним ставом. Он је за заједницу Јужних Словена, за чвршће везе између Срба и Хрвата и за јединство српске и хрватске књижевности.²⁹

У демократско-панславистичком клубу Бан је био један од најагилнијих и највештијих пропагандиста. О томе сведочи и извештај аустријског конзула Мајерхофера у коме се Бан назива интригантом који је оуделовао у свима панславистичким сплеткама у Србији.³⁰

Но Бан је имао у Србији и великих противника. Међу њима је најзначајнији Јован Стерија Поповић, руководилац просвете у Србији. Стерија је у томе помагао и Атанасије Николић.³¹ У ствари радило се о два супротна схватања о будућности Србије и Јужних Словена. Стерија је био у колу оних који нису радо гледали на панслависте односно «југословене» који су дочаравали јединствену државу Јужних Словена створену устанцима у Аустрији и Турској. Стога је и путем штампе настојао да умањи значај и ограничи утицај припадника демократско-панславистичког клуба на руководеће људе у Србији. Ова у ствари политичко-идеолошка борба водила се у форми борбе око језика. Уредник «Србских новина» Милош Поповић дозвољавао је у духу «југословенских» схватања и «илирствовање» односно хрватске изразе у званичним српским новинама. Стерија је као руководилац просвете скретао пажњу цензору Василију Лазићу да води рачуна о језику у новинама, али без успеха.³² Стерија је написао чланак у «Поднавци» у коме је напао присталице демократско-панславистичког клуба карикирајуем њихових настојања на стварању српскохрватске језичке заједнице.³³ Одмах иза тога појави се у

»Подунавци« чланак потписан иницијалима Б. Г. Ј. Ч. (Бан Матија, Голуб Драгутин, Јосимовић Емилијан, Чавловић Павле³⁵) у коме је Стерија жестоко нападнут као књижевни диктатор. На овај чланак написан је одговор, али са пуно неприципијелности. Бан пише 2. децембра Хркаловићу, који је имао приступа код Гарашанина, да покуша да спречи штампање овога напада. Бан је схватио да је сукоб између њега и Стерије политичке природе. »Као што знате препирка о језику коју је са мном заобенуо начелник просвете Стерија Поповић у ствари је политичка, а само привидно књижевна. То је борба старих и тијесних мисли о књижевности и народности са новима и ширима.«³⁵ Бан даље пише да се њихово »коло« умножило, да су заузели важне позиције у друштву, да ће ускоро надјачати противнике који су сада прегли да их оцрне у друштву као носиоце »римске« пропаганде. Та се намера јасно види »из Стеријиних посланица, из чланака Јевтимиовића и Атанасија Николића«. »Али сви ти чланци, пише Бан, мана су божја према онима који су синоћ достављени Поповићу с налогом да их одмах печата. У првом само мене грде, и за тај не марим, нек се штампа, јер ћу на њ ласно одговорити; али у другом нападају се хрвати и западна црква њихова. Била би права махнитост и у народном и у политичком погледу да се из Србије, а у њеним званичним новинама напада на вјеру коју исповједа и један дио самих Србаља и скоро сви хрвати. Како би то дејствовало на духове у Босни, Ерцеговини, Далмацији и у многим другим странама Славенства? шта би на то рекли овдашњи консули?

За то вас молим да још вечерас проговорите о тој ствари г. Гарашанину, нека би он задржао штампање тога чланка. Чисто књижевне препирке нека су слободне, ма их и личним грдњама зачињавали, кад им подноси образ; али нек се цензури наложи да у будуће ништа не пропушта што би могло подадрати раздор и мржњу међу нашим племенима.«³⁶

Припадници демократско-панславистичког клуба нису остављали на миру Стерију ни после ове полемике. Милош Поповић је водио као уредник читаву харангу против Стеријиног позоришног и књижевног рада иза које је стајао Борбе Малетић.³⁷

И Стерија је био упоран у борби са противницима. Настојао је да их не прима у службу, да их премешта, ускраћује стипендије итд. Бан је одмах по доласку у Србију настојао да рашири свој утицај на лицејску и средњошколску омладину. Доприneo је да се у Београду оснује 1845. године омладинско друштво »Душанов полк« из кога се развила 1847. године »Дружина младежи србске«. Бан је био ангажовао за пропаганду међу омладином лицејца Јеврема Грујића који му је подносио чак и месечне извештаје о расположењу међу омладином.³⁸ Стерија се био окомио на државног питомца Јована Илића који је студирао у Бечу и одузео му стипендију. Тим поводом Бан се жали Стевану Книћанину писмом од 30. маја 1847. године. Пише да је Стерија као начелник просвете укинуо Илићу стипендију зато што му је »криво што се овдашњи синови на страни изображавају, па видећи у њима већ конкуренте, злоупотребавају свој виши званични положај да би осујетили тај напредак«. И млади Илић је био један од присталица Банових схватања. Бан у истом писму обавештава Книћанина да је Стерија »збацио са професорства« београдске гимназије на »професорство« полугимназије у Крагујевцу Милоша Теодоровића, преводиоца Коларове »Узајамности Славјана«. Но, пошто је он и тамо почео да распростире међу омладином »славјанске мисли«, оптужен је као противник државе и предат суду. Александар Бановић жали се из Валева на »свакојакe плетке, којим би га хтјели упропастити«. »Ово је права завјера, завршава Бан писмо Книћанину, против младежи, која тежи да се напредније мисли у Србији одомаће, од стране назадначких људи, који ма да нијесу без образованости, хтјели би из

саможивости на томе путу Србију задржавати. Ми им поупити нећемо, али требамо подијоре. За то се сви препоручујемо вашој моћној заштити, за се ништа не тражимо, ван слободу да земљи и влади корисне мисли можемо распростирати, те спремити Србији ону будућност, на коју она има право.³⁹

НАЦИОНАЛНО-ОСЛОБОДИЛАЧКА АКТИВНОСТ

Бан је развио врло живу активност у доба револуционарних догађаја 1848. године. Делујући у духу Гарашаниновог »Начертанија« веровао је да је настао моменат остварења његових идеала о ослобођењу Јужних Словена.

Гарашанин је још пре 1848. године развио велику пропаганду за национално ослобођење међу Србима, Бугарима и Албанцима који су још били под Турском. Најглавнији Гарашанинов повереник у овом послу био је Матија Бан. Гарашанин је давао знатне суме новца за штампање књига у Београду које су слале у Босну, Херцеговину, Санџак, Јужну Србију, Македонију и Бугарску. Ради појачане национално-ослободилачке пропаганде међу Словенима под Турском Бан је настојао да се од Порте добије дозвола за штампање једног српског листа. Био је уверен да се тим путем може из Цариграда развити ефикасна пропаганда, јер је тај град велико стециште Срба, Бугара, Македонаца а уз то ту је и много Руса и Пољака. Добијено је одобрење од Порте и одређен и главни уредник, али од излагања листа није било ништа, јер су настали догађаји од 1848. године.⁴⁰

Према Гарашаниновим упутствима Бан је радио на организацији и припреми устанка и заједничке борбе Србије и Црне Горе против Турске. Још пре 1848. године у демократско-панславистичком клубу у Београду настао је план о стварању југословенске федеративне државе коју би сачињавале Кнежевина Србија, Босна, Бугарска, Хрватска, Црна Гора итд. Овоме је највише допринео управо Матија Бан.⁴¹

Бан је у исто време био најистакнутији заступник југословенске мисли. Осим тога он је 1848. године испољио ретку самоиницијативу што се особито види из писма Стевану Книћанину од 8. марта 1848. године, једној од најистакнутијих личности Србије тога времена. Бан инсистира да српска влада помогне Србима у Угарској. У целој монархији влада анархија, власти су парализоване па треба тамошњим Србима сугерирати да »устроје мјестне привремене власти, а централну у Карловцима или Новом Саду«. Нужно је да Срби у Угарској створе савез са Хрватима. То све треба да подстакне Србија да би у јужнословенском покрету била »господарица положаја«. Бан је био нависао и прокламацију за тамошњи народ, али је из политичких разлога није требало штампати у Србији већ у Новом Саду да изгледа као да је тамо поникла. Предлаже да се »угарски« Срби у Београду одмах пошаљу у своје крајеве, а он је готов да отпутује у Хрватску и Далмацију. Моли Книћанина да његово писмо одмах покаже Гарашанину и књазу и »похитајте са ма каквим рјешењем да нас догађаји не преухитре«.⁴²

Гарашанин је одмах ангажовао Бана у дипломатској акцији на споразумевању за општи устанак и још у марту 1848. године, као најпоузданијег сарадника, послао га у Сремске Карловце митрополиту Рајачићу, у Загреб Гају и Јелачићу и Његошу на Цетиње. Његош је још почетком 1848. године намеравао да крене на Турке па му је план, који му је донео Бан, био добро дошао. Бан је са Цетиња, по истој дужности, отпутовао у Љубљану, затим у Загреб где је опет посетио Јелачића и Гаја. Он је са успехом обавио ову своју не баш лаку мисију што се види из његових писама Стевану Книћанину. Бан пише после разговора са митрополитом Стратимировићем да му је главни лосао ради кога је кренуо на пут — »тијесно

споразумљење Срба и Хрвата и њихова заједничка радња кад би се потреба указала» — срећно пошао за руком. »Митрополит је карловачки готов, само ако нађе одзива у Загребу и ако му се из Србије ријеч одржи«. ⁴³

После разговора у Љубљани и Загребу Бан извештава Књићанина да су Словенци на »практичном путу«, а »ако се засад ничему не можемо од њих надати можемо убудуће«. Пише да су Гај и Јелачић задовољни резултатима његовог путовања. »Споразумљење и савез српско-хрватски постигнути су кроз Србију; сви су конци сада у њеној руци«. ⁴⁴ Одушевљење устанком у Војводини манифестовала је и лицејска омладина у Београду приредивши бакљаду Ивану Кукучљевићу Сакцинском који је дошао у Србију да тражи споразум о заједничкој акцији у Јужној Угарској. ⁴⁵ Охрабрен готовошћу Црне Горе, Хрвата, митрополита Стратимировића на општи устанак Бан, одмах по повратку у Београд, припрема за штампу »Правила о четничкој војни«. Сам књаз Александар је настојао на припреми општег устанка, али је имао и противника. Чак се жалио Бану како »с оваквим људима не може се ништа радити, и да он мора или цркнути од љутине, или се уклонити у Црну Гору, па оданде радити о распрострањењу домовине«. ⁴⁶

Вративши се у Београд Бан се још више ангажује на припреми општег устанка. Настојао је код Гарашанина да се организују пропагандни пунктови по српским, хрватским и бугарским крајевима под Турцима. У томе га је особито помагао Стеван Књићанин. Овакву политику Србије у ово време одобравале су француска влада и пољска емиграција. ⁴⁷ Пољска емиграција је у то доба имала велики утицај на француску и енглеску владу као и на турски двор. Бан је сматрао то погодним околностима за општи устанак.

Гарашанин је брзо сагледао да Срби у Војводини не могу да добију од Аустрије оно за што су се борили па је обратио пажњу на пропаганду међу Јужним Словенима под Турцима. Заступао је став да Србија треба да помогне у борби против Маџара за аутономију, док је Рајачић спасавао бечки двор. Гарашанин је допуштао могућност да се неке покрајине под Турском уједине са Србијом под султановим суверенитетом у прво време. ⁴⁸ Дао је налог да се изради један дугорочнији план за национално-ослободилачки рад. Тако је у марту 1849. године настао »Устав политичке пропаганде имајући се водити у земљама Славено-турским«. ⁴⁹ На овоме је највише радио Матија Бан затим Тома Ковачевић и Гарашанинов помоћник Јован Мариновић. Према овом плану требало је припремати општи устанак који би плануо једновремено у свима крајевима. Морало се рачунати са његовим дужим трајањем. Стога је требало наћи одане и способне људе који би извршили организацију агенција и директно руководити разгранатом пропагандом и устаничком мрежом. Организовање устаничких пунктова у Црној Гори, Албанији и западним крајевима наше земље Гарашанин поверава Бану и Томи Ковачевићу. Бан је био одређен да руководи пунктовима у Далмацији, Црној Гори и Албанији са седиштем у Дубровнику. Он је имао да сарађује са Његошем, јер је Црна Гора требало да нападне територију под Турском која ју је раздвајала од Србије. Бан је у Дубровнику 1849. године, а у јулу већ се договарао с Његошем на Цетињу. Његош је срдечно примио Бана и био одушевљен предлогом за припрему устанка. Нарочито је био задовољан што ће на устанак пристати и албанска племена Миридити.

Са Цетиња Бан се вратио у Дубровник где је остао све до краја марта 1850. године руководећи припремама за организовање устанка и одржавајући писмене и курирске везе са Цетињем и Београдом. Успео је за време свога боравка у Дубровнику да оствари организације и агентуре у свима крајевима предвиђеним уставом за вођење пропаганде. ⁵⁰

Бан је у примени устава пропаганде био веома активан. Сагледавши на терену неке његове недостатке који су се на пракси показали у току полугодишњег рада предлаже Гарашанин измене према којима би се у организацију укључивало више људи из Турске који тргају »на ситно« по Босни и Херцеговини. Они би били погодни и као веза пошто често долазе на границу.

Банов дужи боравак у Дубровнику са целом породицом био је сумњив аустријским властима, поготову што је био српски поданик. Да би заварао траг властима Бан је поднео молбу за пријем у аустријско поданство и тражио да буде постављен за вицеkonzула у Мостару.⁵¹

Убеђен у повољан исход општег устанка Јужних Словена Бан је почетком 1850. године започео акцију на стварању једног општесловенског књижевног језика.⁵²

Крајем марта 1850. године Бан је успео да добије постављење за аустријског konzула у Мостару, како јавља Гарашанину, чиме је намеравао да камуфлира своју стварну делатност. Но половином марта добио је позив да хитно дође у Београд. Рекли су му у Београду, како сам Бан пише, да се акција за општи устанак мора одмах да обустави, да се људство из организације распустити, да обавести о томе Његоша и да га упутити да чека повољније прилике и да се врати у Београд. Бан је већ почетком маја поново био у Дубровнику, обавестио писмом Његоша о одлуци српске владе, позвао све агенте у Дубровник да им саопшти одлуку, али је на своју руку оставио седам агентура са чим се и Његош сагласио. У јулу Бан је већ код Његоша на кога је ова одлука деловала запрепашћујуће.⁵³ Место Бана преосталим агентурама руководио је прота Николајевић.

Бан се вратио у Београд и тражио да му одобре повратак у Дубровник да би радио са Његошевом штампаријом на пропагандној литератури. У Србији се нису сложили с тим већ су му понудили место професора француског језика на Лицеју што би у ствари прикривало његову делатност на поверљивим дипломатским и политичким пословима. Бану није остало ништа друго до да оде у Дубровник по породицу.

Гарашанин је био ангажовао Бана на организацији, и руковођењу, устаничких пунктова у Дубровнику, поред осталог, и као католика и придодао му помагаче такође католике како би лакше долазио у контакт са католичким делом света. Но одлука да се обуставе припреме за устанак срушила је идеале Матије Бана и одложила их у неоглед. О томе сведочи састанак Бана са Његошем у августу 1851. године. Бан је био дошао да распустити преостале агентуре. Као и Његош сматрао је да од »косовске пропасти« никад није била повољнија прилика за устанак. У писму доктору Пацеку 1859. године Бан пише о свом раду на организовању устанка: »Посао је био лицепо организиран, напредовао је у тајности. Имали смо у шакама сво житељство речених провинција. Били смо довели у сојуз католичке Миридите у Албанији са Црногорцима. Могли смо да смо хтјели с Турцима потрести. То све пропаде«.⁵⁴

1. **Историјски институт**, Београд, Заоставштина Матије Бана, Ф. В. бр. 1.

Радмила Поповић Петковић, Београд по опису Матије Бана 1844. године, Годишњак града Београда, књ. XIII, Београд, 1966, стр. 137.

2. **Луцерна Камила**, У спомен Матије Бана Дубровчанина, Летопис Југославенске академије знаности и умјетности, св. 21, Загреб, 1907.

Остојић Тихомир, Матија Бан, Летопис Матице српске, 218, Нови Сад, 1903.

- Енциклопедија Југославије, 1, Загреб, 1955, стр. 330.
3. **Словинац**, Дубровник, 1879, стр. 264.
 4. **Бошковић Јован**, Матија Бан, Гласник Српског ученог друштва, књ. 65, Београд, 1866.
Луцерна Камила, У спомен Матије Бана Дубровчанина, Љетопис Југославенске академије знаности и умјетности, св. 21, Загреб, 1907.
 5. **Бошковић Јован**, Матија Бан, Гласник Српског ученог друштва, књ. 65, Београд, 1886, стр. 13, 14.
 6. **Перовић Радослав**, Београд за време Вучићеве буне, Годишњак Музеја града Београда, књ. II, Београд, 1955, стр. 181.
 7. **Јовановић Слободан**, Спољашња политика Илије Гарашанина, Политичке и правне расправе, књ. II, Београд, 1932, стр. 215.
 8. **Продановић Јаша**, Историја политичких странака и струја у Србији, књ. I, Београд, 1947, стр. 119.
 9. **Страњаковић Драгослав**, Како је постало Гарашаниново »Начертаније«, Споменик СКА, 91, Београд, 1939, стр. 66.
 10. **Живановић Борђе**, Милош Поповић о Мицкјевичу, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 24, св. 1—2, Београд, 1958, стр. 58.
 11. **Исто.**
 12. **Страњаковић Драгослав**, Како је постало Гарашаниново »Начертаније«, Споменик СКА, 91, Београд, 1939, стр. 67.
Живановић Борђе, Милош Поповић о Мицкјевичу, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 24, св. 1—2, Београд, 1958, стр. 49.
Страњаковић Драгослав, Влада уставобранитеља, Београд, 1932, стр. 32.
 13. **Страњаковић Драгослав**, Како је постало Гарашаниново »Начертаније«, Споменик СКА, 91, Београд, 1939, стр. 68.
 14. **Станојевић Станоје**, Народна енциклопедија, Загреб, 1926, стр. 796.
 15. **Шишић Фердо**, Југословенска мисао, Београд, 1937, стр. 83.
Страњаковић Драгослав, Како је постало Гарашаниново »Начертаније«, Споменик СКА, 91, Београд, 1939, стр. 69, 70.
Перовић Радослав, Око »Начертанија« из 1844. године, Историјски гласник, бр. 1, Београд, 1963, стр. 88.
Чубриловић Васа, Историја политичке мисли у Србији XIX века, Београд, 1958, стр. 159.
 16. Историјски институт, Београд, Заоставштина Матије Бана, ф. В, бр. 1.
 17. **Продановић Јаша**, Историја политичких странака и струја у Србији, књ. I, Београд, 1947, стр. 112.
Грујић Јеврем, Записи, књ. друга, Београд, 1923.
 18. **Историјски институт**, Београд, Заоставштина Матије Бана, писма Герберу, ф. В, бр. 3.
 19. **Кишовић Мираш**, Јован Хашић, Нови Сад, 1930.
 20. **Историјски институт**, Београд, Заоставштина Матије Бана, ф. В, бр. 1.
 21. **Исто.**
 22. Описавши Хацићу свечани карактер испита (присутвовали митрополит, сви чланови Савета, сви министри, три лицејска професора и директор гимназије) Бан наставља: »И оне и ја добисмо од свију обилну похвалу, а кнез је тако радостан био да ме пред свима загрлио и пољубио; кнегиња пак послала ми је богате дарове. Кнегињице су училе своје предмете: општу историју у кратко, историју српску опширније, општи земљопис, природну историју (одељење жи-

вотиња и биљака), физику и геологију у кратко, аритметичку пером и на памет, историју књижевности славенске (одељење српско) и француски језик. Пошто немам на нашем језику таквих дијела за женски пол згодно удешених, то сам их морао све сам написати што ми је много времена одузело. Али не жалим труда кад је овакав био резултат, и кад вас, који сте ме за то препоручили у двору, нисам опстидио».

«Клеопатра је прави бисер у сваком погледу: даровита, прилежна, добра и узвишена. Полексја у умним својствима са њом се равна, али у душевним за млабом сестром доста изостаје».

23. **Грујић Јеврем**, Запис, књ. друга, Београд, 1923, стр. 212.
24. **Дурковић Јакшић Љубомир**, Бранислав, Београд, 1968.
25. **Јакшић Гргур**, Преписка Илије Гарашанина, књ. 1, СКА, Београд, 1950, стр. 292.
26. **Исто**, стр. 316
Луцерна Камила, У спомен Матије Бана Дубровчанина, Летопис Југославенске академије знаности и умјетности, св. 21, Загреб, 1907.
Бошковић Јован, Матија Бан, Гласник Српског ученог друштва, књ. 65, Београд, 1886, стр. 11.
27. **Историјски институт**, Београд, Заоставштина Матије Бана, ф. В, бр. 1. »Слушао сам још у Цариграду да си из Дубровника пошао у Сарајево, ондје основао српско уџилиште, и оженио се. Тому сам се јако обрадовао, не сумњајући да нећеш у оној запуштеној земљи посјигати добро сјеме свесрпског ослобођења и удружења свију славенских племена.
Жељан да, колико ми силе допуштају, и ја томе допринесем, ево добох у Београд већ четврти мјесец... Као што видиш овдашњи Срби ограничавају родољубје на Кнежевину; а Срби из Мађарске на српство, и то у врло тијесним границама. За остале Јужне Славене или неће да знају, или не маре; а тако што и за све остале Славене. Са тако скученим погледима нећемо далеко стићи. Ваља решити зреник народних мисли, и Србију направити коловобом Јужних Славена. Нас неколико патриота на то смо се овдје заклели, и јамачно нећемо заклетву погасити. У томе колу налази се проф. Јанко Шафарик словак, Франьо Зах моравац, два хрвата Херкаловић и Чавловић, Ковачевић бошњак, уредник Милош Поповић из Новог Сада, Милан Давидовић овдашњи, и ја, а сад ћеш нам се, не сумњам, и ти придружити, те тако да ту буду и двојица из Приморја. Радићемо и пером и ријечју да ово коло умножимо, а врсни министар Гарашанин обрекао нам је своју заштиту и помоћ...
Чујем да и у Ужицу учитељује наш земљак и од дјетињства друг Петар Мариновић. Ти си му ближи, па му пиши да се и он лати овог патриотског посла».
28. **Исто**.
29. **Живановић Борбе**, Милош Поповић о Мишкјевичу, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 24, св. 1—2, Београд, 1958, стр. 49.
30. **Шишић Фердо**, Кнез Милош у Загребу, Југославенска њива, књ. 1, бр. 5, Загреб, 1924, стр. 191.
31. **Историјски институт**, Београд, Баново писмо Херкаловићу од 2. 12. 1945, Заоставштина Матије Бана, ф. В, бр. 1.
32. **Токин Милан**, Јован Стерија Поповић, Београд, 1956, стр. 108.

33. **Подунавка**, бр. 46, Београд, 1845.
34. **Дурковић Јакшић Љубомир**, Бранислав, Београд, 1968. стр. 59.
Токин Милан, Јован Стерија Поповић, Београд, 1956.
Поповић Миодраг, Начертаније и српски писци око четрдесет осме, Савременик, бр. 6, Београд, 1958, стр. 693.
35. **Историјски институт**, Београд, Баново писмо Херкаловићу од 2. 12. 1845, Заоставштина Матије Бана, ф. В, бр. 1.
36. **Исто**.
37. **Милићевић Живко**, Малетић и Стерија, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 22, св. 1—2, Београд, 1956, стр. 44, 51.
38. **Страњакловић Драгослав**, Србија, привлачно средиште Југословена, Српски књижевни гласник, бр. 7, Београд, 1940, стр. 516.
39. **Историјски институт**, Београд, Баново писмо Стевану Книћанину од 30. маја 1848. године, Заоставштина Матије Бана, ф. В, бр. 1.
40. **Страњакловић Драгослав**, Србија, привлачно средиште Југословена, Српски књижевни гласник, бр. 7, Београд, 1940, стр. 516, 517.
41. **Дурковић Јакшић Љубомир**, Србијанско-црногорска сарадња, САН, посебна издања, 272, Београд, 1957, стр. 87.
42. **Граба за историју српског покрета у Војводини 1848—1849**, књ. VIII, Историјски институт, књ. 7, Београд, 1952, стр. 9, Баново писмо Книћанину од 8. маја 1948.
43. **Исто**, стр. 31, Баново писмо Книћанину од 13. марта 1948.
44. **Исто**, стр. 344, Баново писмо Книћанину од 25. маја 1948.
45. **Прелог Милан**, Славенска ренесанса 1780—1848, Загреб, 1924, стр. 258.
46. **Дурковић Јакшић Љубомир**, Србијанско-црногорска сарадња, САН, посебна издања, 272, Београд, 1957, стр. 99.
47. **Страњакловић Драгослав**, Влада уставобранитеља 1842—1853, Београд, 1932, стр. 119.
48. **Исто**, стр. 280, 296.
49. **Историјски институт**, Београд, Заоставштина Матије Бана, Ф. 18, бр. 8.
50. **Страњакловић Драгослав**, Политичка пропаганда Србије у југословенским покрајинама 1844—1858. године, Београд, 1936, стр. 12—19.
Дурковић Јакшић Љубомир, Србијанско-Црногорска сарадња, САН, посебна издања, 272, Београд, 1957, стр. 108.
51. **Страњакловић Драгослав**, Политичка пропаганда Србије у југословенским покрајинама 1844—1858. године, Београд, 1936, стр. 26.
52. **Дурковић Јакшић Љубомир**, Србијанско-црногорска сарадња, САН, посебна издања, 272, Београд, 1957, стр. 109.
53. **Исто**, стр. 111, 112.
54. Архив Србије, Београд, Заоставштина Велимира М. Тодоровића, к. 35, Баново Писмо Пацеку од 2. марта, 1859.

(наставиће се)